

Határhelyzetben

Baka István költészete

Egy-egy költészetet, de a költészet helyett írhatok más művészeti ágat is, szóval egy-egy művekből összeálló életművet két szöveghalmaz fog össze, az egyik halmaz szövegei az életművet megteremtő személyére és az életmű megteremtője által a saját életéről és alkotásairól mondottakra vonatkoznak, a másik halmaz szövegei az életműről mások által mondottakra, a kritikákra és tanulmányokra, az értelmezésekre és interpretációkra. Hiába tudjuk, hogy egyik említett halmaz, így sem az életrajzi adatok és a művekkel kapcsolatos vallomások halmaza, sem pedig a kritikák és elemzések halmaza nem létezne a művek nélkül, hiszen létjogukat a művek biztosítják, nélkülük az alkotó életrajzi adatai beleolvadnának abba az adattengerbe, amelybe végső soron valamennyiünk életének tényei és adatai beleolvadnak, majd pedig eltűnnek, a művekkel kapcsolatos vallomások, akár csak a művekről írott eszmefuttatások pedig kiinduló pontunk szerint meg sem születhetnének a művek nélkül. Hiába ismerjük el azonban a művek elsőbbségét, s hiába tudjuk, hogy a művek értelmezésénél magukból a művekből kell kiindulnunk, s hogy a valódi műalkotás önmagába rejtetten tartalmazza mindazokat az információkat, amelyek egy-egy mű, vagy a művekből összeálló életmű értelmezéséhez szükségesek, az említett szöveghalmazok elemzéséről még sem szoktunk lemondani, s nem is csupán kényelmi szempontok miatt, hanem azért sem, mert valóban fontos információkhoz juthatunk általuk. Nem filológusként mondom mindezt, hanem inkább a művek létformájának figyelőjeként, amióta ugyanis az eredetiség elve teret nyert a művészeti gondolkodásban, s művészeti gyakorlatban is messzemenően érvényesül, minden mű sajátosan egyéni esztétikai elvek

alapján formálódik, s hiába mondjuk, hogy ezek az esztétikai elvek magukban a művekben is benne rejlenek, egyszerű belátnunk, hogy az említett, sajátosan egyéni esztétikai alapelvek kialakulásába az életrajzi eszközök segítségével megragadható történések is belejátszhattak. Belejátszhatnak, mondom, ami nem jelenti azt, hogy feltétlenül bele is játszanak... Annak áttekintése pedig, hogy mások mit gondoltak korábban arról, amiről mi magunk is gondolkodunk, egyszerűen becsületesség kérdése és minden logikai művelet alapja.

Baka István költészetéről gondolkodva, s az előbb elmondottakat szem előtt tartva magam is létre hoztam két szöveghalmazt. Az egyik halmaz szövegei nagyobbrészt Baka István önéletrajzi írásaiból, vallomásaiból, az általa adott interjúkból kerültek egymás mellé, a másik halmaz szövegei pedig a róla és a költészetéről írott kritikákból és tanulmányokból. Mindkét halmaz megteremtése erős redukciót kívánt, nem azért, mert a halmazoknak illeszkedniük kellett ennek a mostani írásnak a kereteihez, hanem azért, mert – huszadik századi, és a huszadik századból a huszonegyedik századba áthúzódó, a tömegesedéssel összefüggő jelenség ez is –, az ebben a vonatkozásban megteremtődött szövegek teljessége jószerivel már nem vizsgálható. Mindkét vonatkozásban már elkészült válogatásokat, pontosabban, egy válogatást és egy értelmezési kísérletet vettem alapul. A válogatás: a *Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete* című kötet (Nap Kiadó, 2000, a kötet anyagát válogatta, szerkesztette, összeállította: Füzi László), az értelmezési kísérlet szerzője Bodor Béla, írásának címe: ... *Kemény hullámú lobbal ég...*, (Holmi, 2005/ 334 – 353), az írásban a szerző, azon túl, hogy kísérletet tesz Baka költészetének értelmezésére, gyakorlatilag a teljesség igényével áttekinti és értékeli az ezzel a költészettel kapcsolatban keletkezett kritikai irodalmat. Talán mondanom sem kell, hogy mindkét válogatás és értékelés a maga szempont-rendszerét követte, s a belőlük készült halmazok sem nélkülözik összeállítójuk személyes érdeklődését. Lássuk ezek után a szöveghalmazokat. (Az idézetek után feltüntetett számok a jelzett munkák oldalszámjai, az életrajzi adatokkal kapcsolatosan a számok a *Búcsú barátaimtól* című kötet oldalszámaira vonatkoznak, a kritika-részletek után lévő számok a Bodor Béla-írás szóban forgó oldalszámjai.)

I.

Irodalomról, költészetéről akkoriban is beszélgettünk, de azt, hogy ő is ír verseket, tulajdonképpen véletlenül tudtam meg. Ha jól meggondolom, gyanítanom kellett volna valamit, hiszen rendkívül eredeti megfigyelései voltak Ady, József Attila és Babits stílusáról és nyelvéről. Úgy alakultak azonban a dolgok, hogy saját verseiről egy szót sem szólt, s akkor sem akart igazán beszélni róluk, amikor nyilvánvaló lett, mennyire tehetséges költő.

(Rittersporn Gábor: „A zene tulajdonképpen a hite volt” –
Rittersporn Gábor levele Baka Istvánnéhoz, 21)

Szegeden lakom, de Szekszárdon élek. És ezt nagyon komolyan gondoltam, hát talán azért is, mert a Szegeden való meghonosodásom igazán nem sikerült... És bennem mindig is élt egy nosztalgia szülővárosom iránt, ahol bizonyára ugyanolyan rosszul éreztem volna magam, ha ott maradok... De ebben a virtuális, mondjam azt, hogy a reális, a lényemmé vált Szekszárdban ott vagyok, s talán jobban ott vagyok, ha nem lakom ott, hanem csak ott élek.

(Szekszárdi mise –
Dránovits István beszélgetése Baka Istvánnal, 11-12)

Életét Szekszárd és Szeged között élte. Tulajdonképpen sem itt, sem ott. A két képzetes helyszín között. Az elfüggönyözött cellában. Annak mágikus gravitációjában, arcok emlékével átítatott és ritmikusan vibráló levegőjében, ahol a félhomály pamacsai zeneszóval és pipafüsttel keveredtek.

(Szepesi Attila: A cella, 42)

Mitől szenvedek leginkább? Talán attól, hogy sem beilleszkedni nem tudok, sem igazán kiválni. Közösségre vágyakozom, céllal bíró közösségre, de úgy tűnik, nálunk minden intézménnyé merevedik, mintha egy bürokratikusan hierarchiában tudnánk csak mozogni. ... Húszéves koromban, amikor még jóval kevesebb kényszerítő körülmény nehezedett rám, kevésbé éreztem magam szabadnak, mint ma, harmincévesen. Természetesen a belső szabadságról beszélek. Minél többet értek a világból, belül annál szabadabb vagyok. A verset a szabadság eszközének tekintem.

(„Közösségre vágyakozom” –
Baka István válaszol Görömbei András kérdéseire, 30)

Én középszerű ember vagyok. Semmivel sem különb másoknál. Nem okosabb – talán tehetségesebb a szakmámban, de nem okosabb – és jóval elhagyottabb is. Ezt az életem körülményei is bizonyítják. Kiemelkedni csak a költői mesterség elsajátításával tudtam ebből. Nagyon nehezen írtam eleinte. ... De a világszemléletem tizenhét éves koromtól alig változott. A világ: látvány. Azt kell megfejteni!

(Nyelv által a világ – Balog József beszélgetése Baka Istvánnal, 232)

Verseket rakott elém, hármat, négyet – köztük a Vázlat a Vén cigányhoz, a Székelyeket, a Jantra hídját és talán a Miért hallgatsz, tavaszi erdőt. És nem érdekelte a véleményem.

(Géczi János: 1975. X. 27. 47.)

Az első beszélgetésen leszögezte, hogy mi – mi ketten G. J.-vel és ő – nem vagyunk nemzedéktársak. Sőt a pestiek sem nemzedéktársai, gondolt itt Nagy Gazsira és Pintér Lajosra. Szereti és tiszteli őket, szeret és tisztel bennünket is, de nem. Legfeljebb – az akkor még író – Pass Lajos, és még néhányan, akik viszont már abbahagyni látszottak az irodalmat, s nem ismertük őket.

(Zalán Tibor: Baka István, kortársunk 58)

Az olyan verset szeretem, ami nemcsak szól valamiről, hanem önmagában véve is valami, József Attila-i kifejezéssel: szemléleti világegész. A kép számomra nem díszítőelem és nem illusztrált gondolat, hanem a versbéli valóság alapeleme, ezért tartom szükségesnek, hogy egy versen belül a képek azonos motívumkörből vétessenek. Még pontosabban: legyen egy motívumköre a metaforák 'hasonlítóinak' és egy más a 'hasonlítottaknak', ezáltal próbálom megteremteni a látvány és a mögöttes tartalom egységét. ... Általában kerülöm az olyan metaforákat, amelyeknek egyik eleme elvont fogalom, mert ezeket kevésbé lehet 'látni'. Természetesen, ha ez, amit leírtam, módszernek tekinthető, akkor is csak magamra tartom kötelező érvényűnek, egy vers nem attól jó, hogy milyen elméletbe csomagolható. Ugyanakkor bevallom, hogy rám szinte csak az 'érzékletes' versek hatnak. Ezért szeretem annyira Jeszenyint, Lorcát, és mindenekelőtt József Átilát. És nem okosabb, 'érettebb' verseket szeretnék csinálni ezután sem, hanem érzékletesebbeket. Ha sikerül a versbéli valóságot megteremteni, abban úgyszólván benne van minden lényeges, amit a 'világról' verssel el lehet mondani. ... Verseim lírai hőse nem azonos, nem is lehet azonos 'magánemberi'

lényemmel. Verset csak akkor tudok írni, ha sikerül levetkezniem azt a bizonytalanságot, esendőséget, ami általában jellemez. Élményeim ezért is csak többszörös áttétellel kerülnek be a versekbe, mert nem szeretem kiadni magam.

(„Közösségre vágyakozom” –
Baka István válaszol Görömbei András kérdéseire, 30)

Mindig azon igyekeztem, hogy szép verseket írjak. Jó verseket.

(Nyelv által a világ – Balog József beszélgetése Baka Istvánnal, 230)

Számomra a gonosz Isten maga a Sátán. Ő a világban munkáló transzcendencia. Csak így tudom mondani. A világ közönye. Hívhatom Istennek is – úgysem vagyok hívő. Ezzel áll szemben a nyelv, amit használunk és én is használlok. A nyelv törvényei, a nyelv szépsége. Amivel világot lehet teremteni. És ha ez ennek a világnak a közönyét, gonoszságát, értelmetlenségét tükrözi is; akkor is szép világ! Ezért is ragaszkodom a kötött formákhoz. Nem a rímhez, a ritmushoz, hanem a megformáltsághoz. Azzal, ha formát alkalmazunk, szintén világot teremthetünk. Ahogy más ember az Isten-magyarázatokkal értelmet lel maga körül, úgy én a nyelv által ismerem föl a világ értelmét. Amit ebből elfogadok, azt meg is tudom mutatni. Nekem a metafora maga a világ. Olyan, mint egy mag, amit elvetünk. Aztán fa lesz belőle vagy búzakarász. Aztán pedig a vers. Számomra a szép vers – nem az enyém, a másoké, nagyobbaké is – olyan, mint egy fa. Mint egy táj. Nem szeretek verset elemezni, és ezért nem szeretek. Az számomra létezik! Legalább annyira létező dolog, mint amit naponta átélek.

(Nyelv által a világ –
Balog József beszélgetése Baka Istvánnal, 231 – 232)

Két költői szerep ellenszenves számomra: az egyik a váteszi, mert teljesen talajtalan, a másik a magánköltői, az, amelyik teljesen elvész a partikularitásban. A költő legyen szerény, igyekezzen fontos dolgokat kimondani, de ne higgye azt, hogy népet vezet, de azt se képzelje, hogy banális élményei fontosak lehetnek mások számára, különösen, ha a stílusa is merő, bár idézőjelbe tett banalitás.

(„Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl” –
Vecsernyés Imre beszélgetése Baka Istvánnal 86)

Ha a történelmi alak világába belehelyezkedem, akkor tudom a legjobban kifejezni magam. Nem véletlen, hogy történelmi alakokról szóló verset – csak egyes szám első személyben írok. Mert nem őt, hanem rajta keresztül magamat próbálok megfogalmazni. Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl.

(„Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl” –
Vecsernyés Imre beszélgetése Baka Istvánval 88)

Mindig is alteregóra volt szükségem, mert magamat sohasem tartottam igazán fontosnak. Kicsit fura és indokolatlan is volt, hogy nagy történelmi személyiségeket választottam ki alteregónak, mint Széchenyi, vagy Zrínyi, vagy Ady. Bár az Adynak ajánlott vers azért nem teljesen ő. Ezek inkább voltak szerepjátszások. De amikor Yorick lettem, vagy Sztjepan Pehotnij, itt már önmagamot úgy adhattam, hogy nem kellett letagadnom az esendőségemet, a gyengeségemet és a bűneimet sem.

(Nem tettem le a tollat... –
Zalán Tibor beszélgetése Baka Istvánval, 1994 nyara 142)

Nekem kellett ez a betegség. Úgy is mint büntetés, úgy is mint megváltás. Én nagyon rosszul éltem az elmúlt években. Sokat ittam – dolgoztam is sokat –, rossz voltam a környezetemhez. Önmagamhoz is. Tavaly nyáron már el is köszöntem. Azt hittem, vége van. Aztán itt maradtam. Megműtöttek, sikerült. Most próbálok jobban figyelni magam köré. Ha lenne Isten, ez volna a büntetés. De nincsen, mert a büntetés ugyan megtörtént, de a szenvedés nem ajándékozott meg azzal az élménnyel ... amire mindig vágytam.

(Nyelv által a világ –
Balog József beszélgetése Baka Istvánval, 231 – 232)

II.

Az egyértelműséget keresi, mert annak, aki szolgálni akar a verssel, pontosan kell szólnia. A legpontosabb költői szó pedig a kép. A József Attila-féle. Végletes feszültségűre komponált-kovácsolt képei mindig érthetőek. ... Nagyon zártan szerkeszt. Verseinek többségében nincs cselekmény, folyamat. Az összefonódó metaforákkal mindent el tud mondani, mert sehol

nem hiányzik az a különösen erős kép, ami összefogja, elrendezi és megvilágítja a többi.

(Alexa Károly: Bemutatás, 1972, Búcsú barátaimtól, 28)

Él az állandó motívumok lehetőségével. ... Verseinek alapélménye a szorongás, a pontos rajzú tájakba menekített emberi félelem.

(Zalán Tibor: Magdolna-zápor, 1976, 341)

Baka magyar költészet legértékesebb hagyományait folytatja, ahhoz a vonulathoz kapcsolódik, melyet Ady, József Attila, újabb líráinkban Benjámín László, Csanádi Imre, Nagy László neve fémjelez. ... Kisebb dalszerű formáit is áthatja valami megnevezhetetlen szorongás.

(Kerék Imre: Magdolna-zápor, 1976, 341)

Az abban az időben tipikus, sőt közhelyes Dózsa-versekben ... az első lépést tette meg az Apokalipszis állapotának egy egész kulturális hagyományra való kivetítése felé. ... A hívó szónak számító történelmi utalás nem önállósult és nem lett öncélú, hanem kizárólag a scenika elemeként működött, hangsúlyt maga a világállapot, azaz a végítélet, a pusztulás kapott.

(Szilágyi Márton: Baka István jelenései, 1993, 350)

A vékonyka első könyv versvilága ... engem Paszternak, Mandelstam és Szoszнора korai verseire emlékeztetett, s nemcsak tárgyában-tematikájában, de a versek sajátos kompozíciójával is. ... A táj, a természet nem háttér, hanem a lírai történés helye.

(Szigeti Lajos Sándor: „Tűzbe vetett evangélium, 1996, 344)

Alapélménye a világtól való idegenség.

(Füzi László: Tűzbe vetett evangélium, 344)

A mai magyar líra egyik legkomorabb színezetű versgyűjteményét a költői világ homogenitása, a költemények megszenvedettsége és az érzelmi rétegek mélységeit hitelesen kivetítő árnyalt kifejezésmód teszi jelentős, hasonlíthatatlan teljesítménnyé. ... A nagy fegyelmezettséggel visszafogott indulattartalmú, meditatív költői magatartás így hatalmas belső feszültsége-

ket rejt, melyek vibrálása az elfojtottság ellenére is a legfőbb érzelmi versszervező erő.

(Keresztury Tibor: Megtisztító őszinteség, 1985, 343)

...bármennyire közkézen forognak is kettősképeinek hasonlító és hasonlítottjai, rendre kerülnek a banalitást... Éppen trópusai dúsítják versnyelvét egyedivé és mások számára ismétелhetlenné.

(Géczi János: A klasszicizálódó romantikus, 1990, 342)

Amit leginkább József Attila képein szokás demonstrálni – metonímia, metatézis, szinesztéziás jelzők, zeugmák, oximoronok, absztrahálás, kozmikus és parányi megfordított viszonya, két-három tudati sík közötti heves villódzások – az mind itt áll, lenyűgöző bőségben és az aktuális léttapasztalat kimondására rendelve.

(Budai Katalin: „E vers megírja azt, aki e verset írja.”, 1995, 342)

Meggyőződésem szerint Baka számára már az 1970-es évektől kezdve evidencia volt, hogy versei nem közvetlenül a saját beszédéből, hanem egy általa konstruált narrátor nyelvi anyagából építkeznek. Ugyanakkor az ő gondolkodásában ez a fajta 'nyelvközpontúság' sokkal inkább jelentett többlet kötöttségeket, mint valamiféle gondtalan játék lehetőségét vagy az értékek relativitásának tételezését.

(Bodor Béla: Kemény hullámú lobbal ég..., 2005, 347)

Bakánál a leírás ... szinte érzékelhető váltás nélkül – egy sajátos létérzékelés metaforájává válik. ... Költői ereje ... éppen azáltal jön létre, hogy leírásként is, metaforaként is helyén van, s e kettő szétválaszthatatlanul egy. Legjobb verseiben így az egyéni-személyes és a metaforikus egybeesése lesz a versszervező elem, amely gazdagon áradó képek során keresztül állítódik elénk.

(Lengyel András: „Az apokaliptikus realizmus.”, 1994, 343)

Költészetének apokaliptikus alapvonása a világ kaotikus, 'karnevalisztikus' jellegét mint értékvesztést éli meg... szubjektumértelmezése is a késő modern esztétikához áll közelebb: noha a személyiség problematizálásának sokféle jele ütközik ki költészetében (énkettőzés, énsokszorozás, decentrali-

zálás), az én nem oldódik fel teljesen a nyelvjátékban, nemcsak körvonalai tapinthatók ki, de belső mélysége is van...

(Nagy Gábor: „... Legyek versedben asszonánc”, 2001, 352)

A Baka-versek úgy képesek... értéket állítani, hogy ugyanakkor megmutatják ennek lehetetlenségét vagy majdnem lehetetlenségét, képesek összetartani egy személyiséget, miközben tisztán és pontosan szólnak a személyiség korlátairól.

(Dérczy Péter: „...sírva az egész”, 1995, 352.)

Meglehet, ez a rossz közérzet az egyik fészke az életművében már bölcseleti igénnyel újra és újra megfogalmazott, mondhatni: egzisztencialista kivetettségtudatnak. Ott van aztán a fogadtatása. Csapatokhoz, bandákhoz nem tartozva, kívülről a legfrissebb késztetésekre érzékeny fővárosi irodalmi életen, előnyös helyezést, költőrangot nem könnyű megszerezni. Csak emlékeztemre hagyatkozva mondom, de nem hiszem, hogy tévedek: már három, nem akármilyen verseskönyve, két prózakötete jelent meg, s még egyetlen igazán méltó kritikát sem írtak róla.

(Lator László: Baka István égtájai, Búcsú barátaimtól, 166)

Baka Istvánnak nincs szerencséje a kritikával. Lírájának fogadtatását különös kettősség jellemzi: egyfelől teljes és egyöntetű az elismerés, másfelől az őt méltató bírálók meg vannak győződve arról, hogy egy méltatlanul elhallgatott életművet kell – akár egy lappangó polémia lendületével is – megvédeni. Ez utóbbira mostanában Lator László szolgáltatott látványos példát, amikor részletes, affirmatív kritikát szentelt a költő gyűjteményes kötetének. ... Véletlenül sem akarok ironizálni vagy filológiai iskolagyakorlatokat bemutatni, pláne nem a nagyműveltségű és tájékozott Lator László rovására – aki melleleg lefegyverzően őszinte volt, hiszen bevallotta a memóriájára hagyatkozott. Am tény az, hogy Baka már első kötetététől kezdve kitüntetett kritikai figyelemben részesült.

(Szilágyi Márton: Baka István jelenései, Búcsú barátaimtól, 186-187)

Igaz viszont, hogy miközben Szilágyi adatokkal cáfolta Lator állítását a gyér Baka-recepciót illetően, a ténybeli tévedés ellenére a lényegre tekintve igazat adott neki, hiszen 'Baka nem került bele olyan, nemzedéki vagy világszem-

léleti jegyek alapján megalkotott kritikai névsorolvasásokba, amelyek a magyar kritikai hagyomány újabb fejezetének tanúsága szerint a jelentőség tudatosítását a leginkább elvégzik'. Tehát – és itt egyben visszakanyarodok előbbi állításomhoz – nem folyik (nyilvános) vita Baka költészetének jelentőségéről, az utolsó néhány évben a korábbiaknál nagyobb mértékben szaporodott a munkásságáról szóló irodalom, ám a kanonizációs zavar továbbra sem hárult el... Az említett dolgozatában Szilágyi Márton meggyőzően érvelt amellett, hogy a Baka-recepció túlnyomó többsége interpretációs vakvágányra futott, amikor a szóban forgó korpuszt a népi líra hagyományába illesztette.

(Ágoston Zoltán: „Be gyalázatos-édes a lét!”, Búcsú barátaimtól, 265)

Baka verseiben a szerepjátszó én 'archetípusa' döntően az orosz hagyományra vezethető vissza – ebben rejlik költői világának különlegessége a mai magyar irodalomban –, s ez leginkább a Yorick-ciklusban érhető tetten. A shakespeare-i, kormosi indíttatású Yorick-ciklus éneke az 'anti-világot', az önmagából kifordult, 'feje tetejére állított világot' ostromozza... Voltaképpen az orosz 'jurogyivij'-re, a 'szent eszelősre' emlékeztet, akit éppen kérészetlen őszintesége állít szembe a bohóccal, a színésszel, akik ravaszkodnak, alakoskodnak, színlelnek... a szent eszelős szerepének vállalásával Baka István Istennel vitatkozó, Istent felelősségre vonó, gyakran őt káromló költészete – az orosz kulturális kód szellemében – 'vallásos' színezetet nyert; hiszen az utolsókból lesznek az elsők.

(Szőke Katalin: A költő és a műfordító szerepcseréje, Búcsú barátaimtól, 120-121)

Baka István számára a 'szerepvers', az 'idegen' jelmezbe bújás... lényegében azonosulási gesztus: az irodalom, a költészet a művelődés által feltárt, ismertté tett világokra reagál olyképpen, hogy a megszólalás különféle lehetőségeiben a maga helyzetét és tapasztalatát, világérzékelését és világtudását mutatja föl.

(Fried István: Baka István hetvenkedő katonája, 1995. 351)

Sztyepan Pehotnij kivételével Baka nem nagyon egyénítette verseinek 'hőseit', szinte csak a hozzájuk kötődő kulturális tradíciót elevenítette fel, s utána rögtön a saját világára formálta ezt a tradíciót.

(Füzi László: A költő titkai, 1997. 350)

Az orosz arcot formázó szerepversek a személyiség Döblingjét jelentik...
(Kanizsai Dávid: „Éljik mindörökké...”, 1995. 350.)

A nyelvben létezés és a szerepben létezés Baka számára magának a létezésnek a minőségi módja. Nyilvánvaló, hogy nem lehet igazuk, akik a Sztjepan Pehotnij... verseit a korábbi, állítólag 'nemzeti' elkötelezettségű szerepversekhez képest gyengébbeknek tartják, de azoknak sem, akik éppen azokhoz képest látják az első pályaszakasz verseit alacsonyabb színvonalúaknak (már csak azért sem, mert az első kötetből Baka egyszerűen átemelt verseket a Sztjepan Pehotnij jegyzetfüzeté-be, s azok ott tökéletesen a helyükön vannak). Az orosz költő alakja elsősorban az olvasók számára jelentett új fejezetet a Baka-költészetben, mert a versek mellé egybefüggő homlokzatelbeszélés elképzelését tette lehetővé.

(Bodor Béla: ... Kemény hullámú lobbal ég..., 2005, 347)

Könyvheti könyv volt Baka István utolsó, életében megjelent kötete, a November angyalához (Jelenkor Kiadó). Aki akkor (is) olvasta, és aki most (is), a költő halála után, vagy éppen a halálhír nyomán, elolvasta a kötet verseit, aligha mondhat mást, csak annyit, hogy a November angyalához az élettől való búcsúvétel, a katartikus halálélmény után írt versek könyve. A költő életrajzának közeli ismerői igazolhatják vagy cáfolhatják meg a versolvasónak ezt a gondolatát. A versek, ahogyan a kötet hat rövid, négyszer három és kétszer hat versből álló ciklusában egymást követik, arról a sivár megnyugvásról tudósítanak, amit már nem zavar meg sem a búcsú fájdalma, sem a halál rettenete. Egész verseken átburjánzó jelképek, figyelmesen és pontosan megformált metaforák, jól hallatszó verszene, hibátlanul végigvezetett hosszú versmondatok rendje építi fel a verseket, amelyekből szinte programszerűen hiányoznak az újítások, hiányzik a másképpen mondás szenvedélye, a különbözőség, az elkülönülés és eltérés költőket olyannyira vonzó indulata. Itt már minden befejeződött, már semmi sem kezdődhet meg, és nem is kezdődhet újra. A költő túl van az e világi szenvedésen.

(Bányai János: Yorick, Pehotnij, Búcsú barátaimtól, 246)

Lehangoltan olvastam azokat az eszme-futtatásokat, melyek Baka súlyos betegsége idején írott verseit elemezve valamiféle minőségi ugrást, letisztulást, új mélységek megjelenését, nagy szintézist találtak. Felháborító teóriának tartom, hogy akkor lesz valakiből nagy költő, amikor rákos daganat

nő a vastagbelében. Én nem látok ilyen fordulatot Baka költészetében. (Az persze elgondolkodtató észrevétel, miszerint „a November angyalához az élettől való búcsúvétel, a katartikus halálélmény után írt versek könyve.” – Bányai János. Tehát hogy a betegség, agónia, halálközelség éppúgy téma, esetleg forma számára, mint korábban az erdő fényjelenségei vagy éppen a pétervári – leningrádi – költők irodalmisága. Ez ugyanis éppen ellentett irányú oksági láncot jelent.) Én nem látok ilyesféle fordulatot Baka költészetében. Azt látom, hogy Baka, mesterségéhez (hivatásához, küldetéséhez, művészetéhez, ahogy tetszik) híven haláláig rögzítette benyomásait és gazdagította azokkal a nyelvet: az egyetlen dolgot, amiben feltétel nélküli szeretetet és igazi nagyságot érzett élete során.

(Bodor Béla: ... Kemény hullámú lobbal ég..., 2005, 343)

* * *

Nem tudom, hogy ez a talán mégiscsak egy-egy (avagy: egy) egységgé összeálló szöveghalmaz mindenkinek azt jelenti-e, amit nekem. Feltehetően nem, hiszen kevesek figyelték-figyelhették Baka István költészetének kialakulását-felfelé ívelődését, majd tragikus lezáródását kortársként, s kortársként is sokszor közvetlen közről, a verseket első megjelenési helyükön, aztán pedig kötetekben is olvasva, s kevesen lehetnek olyanok, akik számára egy-egy villanásból a Baka-életmű egésze és annak fogadtatástörténete felidéződik. De – s a fentebb idézett szövegek ezt bizonyítják számomra –, azok sem voltak kevesen, akik Bakáról indulásától kezdve valójában mindent tudtak, s mindent el is olvastak, amit ebben a vonatkozásban el kellett olvasniuk. A fenti két szöveghalmaz létrehozásával tulajdonképpen nem volt más céлом, minthogy bizonyítsam egyrészt azt, hogy Baka István versről való gondolkodása rendkívüli sűrűségű elméleti szövegeket hozott létre, másrészt pedig azt, hogy már Baka István életében és közvetlenül halála után kialakult az az értelmezési mező, amelyik későbbi korok Baka-olvasóit és értelmezőit vezetni fogja. Miután az adott keretek között a teljességre nem törekedhettem, adódott a lehetőség, hogy Baka István legfontosabb életrajzi és elméleti megnyilvánulásait az általam válogatott könyv anyagából válogassam (azaz a válogatás válogatását adjam), míg mintegy a magam felróható szubjektivitását ellensúlyozandó fordultam a tanulmányában a kritikai anyag szemlélését is elvégző Bodor Bélához, annál is inkább örömmel tettem ezt, mert Bodor Béla az újabb hazai tanulmányíró gyakorlattal szemben teljes filológiai háttérrel rajzol fel írásaiban.

A tét végső soron azonban az volt, hogy szinte véletlenszerűen kiválasztott szövegeket állítsak egymás mellé, s így, általuk bizonyítsam azt, hogy mind a szerzőnek a saját életéről és költészetéről mondott szavai, mind pedig az erről a költészetéről keletkezett értelmező-kritikai irodalom rendkívül magas színvonalú volt, s a két oldal olyan egységet képez, amilyen talán csak József Attila versei, elméleti írásai és a verseiről írott tanulmányok, kritikák között jött létre, egységen most azt értve, hogy a két oldal együttesen tartalmazza a máig hatóan létező ismereteket és levezetéseket, értelmezéseket. Azon a hatalmas logikai rendszeren, amelyik magába foglalta József Attila világát és mindazt, ami ekörül a világ körül a kortársak részéről megfogalmazódott, a mai napig nem léptünk túl, ezért is gondolom, hogy a gondolkodásnak és az elemzésnek azok az eredményei, amelyek Baka István költészete kapcsán megszülettek, szintén hosszú ideig meghatározzák látásmódunkat – nem beszélve arról, hogy az a világ, amelyikben ez az erőter megteremtődött sokak által az irodalomba is beemelődött, s itt ismét vissza kell utalnom József Attilára, hiszen az ő alakja is beemelődött – már életében a szépirodalomba. Sajnálom, hogy az adott keretek között nem foglalkozhattam érdemeik szerint Fried István és Nagy Gábor köteteivel: *Fried István: Árnyak közt mulandó árny – Tanulmányok Baka István lírájáról*, Szeged, 1999; *Nagy Gábor: „... Legyek versedben asszonánc”*, Debrecen, 2001.

A célom tehát a Baka-versek körüli elméleti tér bemutatása volt, azé a téré, amelyikben ugyanúgy a logika érvényesül, mint a József Attila-versek körüli elméleti térben, ami azt is jelenti, hogy Baka István világának – költészetének, elméleti gondolkodásának – egyre teljesebb megismerése során a későbbiekben nagy szerep jut majd a motívum-elemzésnek a versértelmezéseknek, az értelmezések egymás mellé helyezésének. Viszont: az általam szinte véletlenszerűen kiemelt és egymás mellé állított szövegek éppen azért, mert támaszkodnak egymásra és vitatkoznak egymással, pár megjegyzést igényelnek, ezek a megjegyzések talán közelebb vihetnek bennünket Baka István költészetének értelmezéséhez.

Még azok számára is, akik ismerték Baka István mindennapi életét, meglepő lehet, hogy Baka mennyire egyértelműen beszél az *én-vesztés* és a *közösség-vesztés* valóságáról. Nyilvánvaló – túl a tehetségen és a tehetség készítésén –, hogy költészetét az én-vesztéssel és közösség-vesztéssel szemben hozta létre, s egyértelmű, hogy a „*Szegeden lakom, de Szekszárdon élek*” átmenetisége az én-vesztésből és a közösség-vesztésből kinőve

teremtette meg azt a cellát a maga mágikus gravitációjával, amelyikről Szepesi Attila írt, s Szepesi Attila mellett mások is írtak. A vers tehát én-konstruáló és közösség-konstruáló szereppel bírt Baka számára, a vers megteremtése az én valódi cselekvését jelentette, s ezt Baka a mindennapi élet során is kifejezésre juttatta, többek között a versírás terének a mindennapi élet tereitől való elkülönítésével (így vált valódi cselekvési térré a *Kincs-kereső* szerkesztősége, nem is annyira a szerkesztői munkájával, hanem úgy is, hogy *költőként* ott élte az életét, azaz a valódi, cselekvő életét ott élte). A magyar költészeti hagyományoknak megfelelően az én-teremtés és a közösség-teremtés Baka költészetében összekapcsolódott (láttuk, nem a közösségi költészettől, hanem a *vátesz*-költészettől és a *magán*költészettől határolta el magát), így kell értelmeznünk azt, hogy az én-teremtés kísérelte a történelmi versek sorában is megjelenni, ám ha jól meggondoljuk, ez nem is lehetett másképpen, hiszen a közösség-vesztés a Baka indulását körülfogó történelmi periódusban történelem-vesztésként is megmutatkozott. „*Én középszerű ember vagyok. ... Kiemelkedni csak a költői mester-ség elsajátításával tudtam ebből*” – idéztem, de az idézetek mellé rögtön oda kell tennem a következőket is: „... *sokunknak azért fontos a magyar történelem újraélése, mert ráeszméltünk: csak az elmúlt húsz-harminc év történetéből nem érthető meg az, ami van*”, s ekkor válik érthetővé a történelmi én-teremtés Baka által sokszor megismételt mozzanata: „*Amikor írtam, Széchenyinek éreztem magam, de mindig annak képzelem magam, aki-ről írok. Ha a történelmi alak világába behelyezkedem, akkor tudom a leg-jobban kifejezni magam. Nem véletlen, hogy történelmi alakokról szóló verset – csak egyes szám első személyben írok. Mert nem őt, hanem rajta keresztül magamat próbálok megfogalmazni. Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl.*” A más irányba is mozduló szerepversek eredeténél vagyunk...

A szerepversek aztán valóban más irányba mozdultak el, különböző hatásokra és késztetésekre Baka a történelmi szerepversektől az egzisztenciális szerepversekig jut majd el, ennek a folyamatnak a formálásában szerephez jutott a kor, amelyikben Baka is élt, s amelyik a történelmi értelemben vett értelmes cselekvést kivette az ember kezéből, szerepet játszott költői-műfordítói tájékozódása, s szerepet játszott betegségé is. A fenti szöveg-halmazban a betegségével kapcsolatban idéztem: „*Nekem kellett ez a betegség. Úgy is mint büntetés, úgy is mint megváltás. Én nagyon rosszul éltem az elmúlt években. Sokat ittam – dolgoztam is sokat –, rossz voltam*

a környezetemhez. Önmagamhoz is. Tavaly nyáron már el is köszöntem. Azt hittem, vége van. Aztán itt maradtam. Megműtöttek, sikerült. Most próbálok jobban figyelni magam köré. Ha lenne Isten, ez volna a büntetés. De nincs, mert a büntetés ugyan megtörtént, de a szenvedés nem ajándékozott meg azzal az élménnyel ... amire mindig vágytam.” Úgy gondolom, ez nem teljesen volt így. Baka a betegségét valóban büntetésnek tartotta, büntetésnek addigi életviteléért, de arról, hogy ez megváltás is lenne, vagy a megváltást is kereste benne, máskor nem beszélt. Viszont: költői témát jelentett számára a betegség, s valóban úgy van, ahogyan Bányai János írta, s ahogy ezt Bodor Béla kiemelte: Baka kései versei „az élettől való búcsúvétel, a katartikus halálélmény után” íródtak. Ezzel együtt mégiscsak azt kell mondanom, hogy a betegség ténye, azzal hogy az emberi lét olyan területéről és idejéről számolt be, amelyik területről és időről még alig-alig olvashattunk verseket, ráadásul pedig – Baka esztétikai alapvetésének megfelelően – szép verseket, megemelte ezt a költészetet. Nem azért, mert Baka jobb költő lett a betegség által és szebb verseket írt azután, hogy beteg lett, hanem azért, mert a betegség okán versei egzisztenciális súlyt kaptak. Azzal, hogy a szerepversek formálásakor önmaga betegsége is költői témává vált, feltételezésem szerint Baka el is távolította magától a betegséget, hiszen a szerepvers az azonosulás mellett az eltávolítás mozzanatát is magában hordozza, azaz a szerepversek az élet, a beteg élet megélését is segítették.

Az adott kiinduló pontok alapján egyáltalán nem meglepő az, hogy Baka nagyon nagy szerepet tulajdonított a költészetnek, a verset az életével azonosnak tekintette, a versírás volt számára a valódi cselekvés, miképpen látjuk, önmaga számára esztétikai rendszert dolgozott ki, az általa megteremtett vers sajátosságairól-létezési módjáról pontos elképzelései voltak, mondjuk úgy, rendkívül tudatos költő volt – ennek még látszatra sem mond ellent az, hogy a versről, a megírandó és az elkészült versről nem beszélt, ha az elkészült, megíródott, akkor megmutatta a közelében élő versértőknek, vagy elküldte azoknak a lapoknak az egyikéhez, amelyekben közölni szokott. Hasonlóan kell látnunk a nemzedékhez tartozásának kérdését is: természetesen tartozott nemzedékhez, indulásakor különösen, s ahhoz a nemzedékhez, amelyik a történelemtől való megfosztottságot fejezte ki, s volt önálló is a nemzedéken belül, aztán pedig azon kívülálló is, ahogyan az lenni szokott.

Ha összevetjük a fenti két szöveghalmazt, akkor azt látjuk, hogy a kritika – természetesen egyéni „hangszereléssel” – „visszaigazolta” Bakának

a saját költészetéről vallott felfogását, hangsúlybeli eltérések akadnak csupán, de azok is közel állnak Baka kiinduló pontjához. Mindez jelentheti – és a nagy átlagot tekintve jelenti is – azt, hogy a versek a költő által megfogalmazott esztétikai elvek-versformáló elvek révén születtek meg, s a kritika ezeket az elveket a versekben felismerve pontosan jellemezte a verseket, de jelentheti azt is, hogy a Baka István költészete körüli szövegeket nem egyszerűen a „céhbéliek” fogalmazták meg, hanem a Bakához közelálló nemzedéktársak, irodalmárok. Ezzel belekerültünk abba a „látens” vitába, amelyik Lator László és Szilágyi Márton között alakult ki, merthogy egyrészt igaza van Szilágyi Mártonnak abban, hogy Baka életművét – magunk is ezt mondjuk – kiemelkedő mennyiségű és minőségű kritika fogadta, de igaza van Lator Lászlónak is abban, erre pedig Ágoston Zoltán mutatott rá, hogy Baka költészete úgymond meghatározó irodalmi körökben egy ideig nem talált visszhangra. (Irodalmi életünk szegénységi bizonyítványa, hogy egy Szegeden élő irodalmár pesti megítélése külön kérdés lehet.) Aztán Baka költészete élete végén klasszicizálódott, s széles, a korábinál jóval szélesebb körben ismertté vált, ezt az ismertté válást azonban ez a költészet önmaga vívta ki, noha ekkor már minden irányból elismerés övezte.

Érdekes jelensége a Baka korai köteteit fogadó kritikáknak, hogy szinte valamennyi szót ejt a versek lírai hősét jellemző szorongásról. *„Verseinek alapélménye a szorongás”, „Kisebb dalszerű formáit is áthatja valami megnevezhetetlen szorongás”, „Alapélménye a világtól való idegenség”, „A mai magyar líra egyik legkomorabb színezetű versgyűjteménye”* – olvashatjuk a korabeli kritikákban, ez viszont azt jelzi, hogy az első, főképpen a történelmi vonatkozású kötetekben ott találjuk Baka költészetének az „alapélményét”, ám ennek ellenére visszavetítést érzékelek Szilágyi Mártonnak abban a megállapításában, miszerint: *„A hívó szónak számító történelmi utalás nem önállósult és nem lett öncélú, hanem kizárólag a szcenika elemeként működött, hangsúlyt maga a világállapot, azaz a végítélet, a pusztulás kapott.”* Ezt a megállapítást csak a nyolcvanas évek elejétől-közepétől írott versekkel kapcsolatban érzem érvényesnek. Ugyancsak a visszavetítést vagy inkább a korai pályaszakasztól való idegenkedést érzékelem Ágoston Zoltán írásában is, ezért különösen fontosnak tartom annak tisztázását, hogy milyen belső mozgások jellemezték ezt a költészetet. Érdemes felhívni a figyelmet Bodor Béla következő megállapítására: *„A nyelvben létezés és a szerepben létezés Baka számára magának a létezésnek a minőségi módja. Nyilvánvaló, hogy nem lehet igazuk, akik a Sztye-*

pan Pehotnij... verseit a korábbi, állítólag 'nemzeti' elkötelezettségű szerepversekhez képest gyengébbeknek tartják, de azoknak sem, akik éppen azokhoz képest látják az első pályaszakasz verseit alacsonyabb színvonalúaknak (már csak azért sem, mert az első kötetből Baka egyszerűen átemelt verseket a Sztyepan Pehotnij jegyzetfüzeté-be, s azok ott tökéletesen a helyükön vannak).” Álláspontjából következően Bodor Béla szerint „Baka számára már az 1970-es évektől kezdve evidencia volt, hogy versei nem közvetlenül a saját beszédéből, hanem egy általa konstruált narrátor nyelvi anyagából építkeznek” – ezt viszont én tartom nehezen elfogadhatónak, hiszen Baka akkor még közel állt az élményköltészethez.

A kritikai különbségtételek alapvetően Baka költészetének belső folytonossága és versszemléletének a folytonossága körül sűrűsödnek, azaz akörül, hogy mennyire látta-tudta a verset nyelvi-teremtett jelenségnek, s az is érzékelhető, hogy az elkülönülések a kritikusok-tanulmányírók irodalmi világlátásának különbözőségei szerint történnek meg, így akad, aki a korai versekben már a késeieket is érzi, s fordítva. Érdeemes megjegyezni, hogy – nevezzük így – az élményközpontú és a nyelvközpontú szemléletmódhoz való viszonyulásnak a ténye, tehát egyszerűen a ténye, s nem a milyensége, főképpen pedig nem az, hogy az ilyen vagy olyan jellegű viszonyulás milyen szöveget hozott létre, mindkét oldalon az ezzel a költészettel való elvi azonosulással vagy pedig a fenntartások hangsúlyozásával járt együtt. Magam több belső mozgást és így időbeli elkülönülést is érzek Baka István költészetében, miközben számos jelenség folyamatosságát is megtapasztalhattam, ezért azt mondom, Ágoston Zoltán kifejezését, az *összetettséget* kölcsönvéve, hogy Baka István költészete összetett jelenség, s hogy a mozgások, az egyes jelenségek jelenléte-eltűnése, felbukkanása-előretörése ezen az összetettségen belül értelmezendő, a mozgás pedig az élményköltészettől és a történelmi szerepversektől a vers nyelvi jelenségként való szemlélésig és az egzisztenciális szerepversekig terjed, miközben maradtak állandó elemei is ennek a költészetnek, így éppenséggel a hagyományos versszerűséghez és a szépség-eszményhez való ragaszkodás. (Ehhez hasonlóan folyt vita arról – láttuk –, hogy ki is Baka verseinek a narrátora, a saját én avagy a konstruált én.) Baka költészete fontos irodalomtörténeti *határhelyzetben* született meg, abban a határhelyzetben, amelyikben a hagyományos közösségi vagy a hagyományos közösségiért perlekedő költészet általános emberi kérdéseket érintő költészetté alakult át. Lengyel András fontos megfigyelése szerint „Bakánál a leírás ... szinte érzékelhető váltás nélkül – egy

sajátos létérzékelés metaforájává válik. ... Költői ereje ... éppen azáltal jön létre, hogy leírásként is, metaforaként is helyén van, s e kettő szétválaszthatatlanul egy. Legjobb verseiben így az egyéni-személyes és a metaforikus egybeesése lesz a versszervező elem, amely gazdagon áradó képek során keresztül állítódik elénk”, ami azt is jelenti, hogy a vers egyszerre olvasható leírásként és metaforaként is. Ez viszont azt is jelenti – s feltehetően ez magyarázza a különböző olvasatokat, de nem csak a különböző olvasatokat, hanem Baka költészetének a különböző irányokban való elfogadottságát is –, hogy a versek több kód szerint olvashatóak, amiből az is következik, hogy az olvasónak kell megtalálnia a legteljesebb, az összetettségeknek leginkább megfelelő olvasatot.

Hasonló módon különböző értelmezési kísérletekkel találkozunk Baka szerepköltészete kapcsán. Szőke Katalin nagyon meggyőzően az orosz jurogyivij alakját elevenítette fel erről szólva: „*Voltaképpen az orosz 'jurogyivij'-re, a 'szent eszelősre' emlékeztet, akit éppen keresetlen őszintesége állít szembe a bohóccal, a színésszel, akik ravaszkodnak, alakoskodnak, színlelnek...*”, Fried István szerint a szerepvers „*azonosulási gesztus: az irodalom, a költészet a művelődés által feltárt, ismertté tett világokra reagál olyképpen, hogy a megszólalás különféle lehetőségeiben a maga helyzetét és tapasztalatát, világérzékelését és világtudását mutatja föl.*”

Kanizsai Dávid szerint – s ez az eddigiekkal szemben áll –, az orosz szerepversek a „*személyiség Döblingjét*”, azaz a teljes szétesését fejezik ki, magam a hiteles sorsköltészet megteremtését látom bennük, Ágoston Zoltán pedig arra Baka István által is vallott paradoxonra mutat rá velük kapcsolatban, miszerint „*az intertextuális mechanizmusok és a korábbiakhoz képest erősen hangsúlyozott, reflektált fikcionalitás áttételeivel számos lírai alakmást beszélgetve verseiben, volt képes a saját sorsáról a legőszintébben szólni.*” Nem látom értelmét, hogy a különböző felfogások között úgymond igazságot tegyek. Különösen nem akkor, ha Baka költészetét ebben a vonatkozásban is rendkívül összetettnek gondolom, így inkább Dérczy Péter megállapítását másolom ide: „*A Baka-versek úgy képesek... értéket állítani, hogy ugyanakkor megmutatják ennek lehetetlenségét vagy majdnem lehetetlenségét, képesek összetartani egy személyiséget, miközben tisztán és pontosan szólnak a személyiség korlátairól.*”

Befejezésül még két megjegyzést kell tennem. A mostani szöveg-halmazok létrehozásával – mint mondtam –, a Baka István költészete körül kialakult logikai térre szerettem volna felhívni a figyelmet, ennek a logikai

térnek a kiaknázása viszont csak az életrajzzal, költészet-felfogással kapcsolatos halmaz és a kritikák halmazának a versek gyűjteményével való szembesítésével történhet meg. A másik megállapítás azzal kapcsolatos, hogy az általam is magas színvonalúként értelmezett kritikai irodalom jóformán még csak fel sem veti a Baka-versek szépségének kérdését – mint ha mindenki számára fontosabb lett volna, hogy a maga elméleti elképzelései szerint láttassa Baka István költészetének a szemünk előtt zajló irodalmi folyamatban elfoglalt helyét, mintsem hogy arról beszéljen, hogy szépek-e Baka versei, s ha igen, akkor miért szépek, ha állandóan a pusztulásról szólnak, nem beszélve arról, hogy ha szépek, akkor *hogyan* szépek...

Füzi László: Határhelyzetben. Baka István költészete. In: Füzi László: A középpont hiánya. Pozsony, Kalligram, 2008.